

Wacław Wierzbieniec

Tysiąclecie Państwa Polskiego (1025–2025). Refleksje historyka

Uwagi wstępne

Tysiąclecie koronacji Bolesława Chrobrego 14 kwietnia 1025 r. w Gnieźnie jest równoznaczne z millenium Państwa Polskiego. Dla nas Polaków ta data, a więc i ten jubileusz, ma szczególne znaczenie. Powinno to pobudzić do chociażby ogólnej refleksji. W przypadku zawodowego historyka to niemal obowiązek. Powstaje jednak pytanie o wybór właściwej formuły dla tego rodzaju wystąpienia. Wybrałem wydarzenia, których skutki możemy obserwować jeszcze współcześnie. Uważam, że przedstawione wydarzenia i postaci nadają naszej historii walor tysiącletniej ciągłości.

W X i XI w. na terenie wczesnośredniowiecznego państwa Piastów nastąpiły zmiany w zakresie architektury obronnej. Rozwinęły się wpływy sztuki chrześcijańskiej, sakralnej. Łacina stała się europejskim językiem urzędowym¹. Ważną rolę w monarchii wczesnopiastowskiej odgrywał Przemyśl z uwagi na położenie na pograniczu polsko-ruskim. W 981 r. książę kijowski Włodzimierz Wielki włączył Przemyśl do Rusi. W 1018 r. sytuacja zmieniła się, gdy Bolesław Chrobry, wracając z wyprawy kijowskiej, zajął Grody Czerwieńskie wraz z Przemyślem. Następnie w 1031 r. Przemyśl ponownie dostał się pod panowanie ruskie, tym razem na dłuższy czas. Trwało to do XIV w., gdy za panowania Kazimierza Wielkiego, który zajął Ruś Halicko-Włodzimierską, do Korony włączono także Przemyśl.

¹ A. Soćko, *Sztuka w służbie wiary*, [w:] *Imagnes medii aevi. Wystawa z okazji 1050. rocznicy chrztu Polski*, A. Soćko (red.), Poznań 2016, s. 41-149.

Grunwald 1410

Symbolem potęgi militarnej Jagiellonów była zwycięska bitwa pod Grunwaldem, uznawana za największą bitwę schyłkowego średniowiecza w Europie. Polskiemu królowi (Władysławowi Jagielle) i jego następcom zapewniła na blisko 250 lat dominującą pozycję polityczno-militarną w Środkowo-Wschodniej Europie. Jej przebieg interesował kronikarzy średniowiecznych. Jako pierwszy w Polsce bitwę grunwaldzką opisał Jan Długosz w *Kronice (Roczniki, czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego)*. Motywy bitwy grunwaldzkiej nabrały szczególnego znaczenia w okresie rozbiorów. Obraz pod tym tytułem namalował Jan Matejko. W pięćsetną rocznicę bitwy grunwaldzkiej (1410–1910) na terenie Galicji budowano pomniki przypominające o tym wydarzeniu. Większość z nich zburzyli Niemcy w pierwszych miesiącach II wojny światowej. Zdobyte pod Grunwaldem krzyżackie chorągwie, zdeponowane na Wawelu, zostały stamtąd wyniesione przez Niemców z chwilą utworzenia Generalnego Gubernatorstwa. Do bitwy grunwaldzkiej powrócono w 2010 r. z okazji sześćsetnej rocznicy bitwy (1410–2010). Na ten temat pisali historycy z wielu krajów².

W okresie staropolskim obszar Rzeczypospolitej szlacheckiej osiągnął szczyt na początku XVII w. Stał się wówczas symbolem potęgi polsko-litewskiej³. Od XV w. w granicach Rzeczypospolitej był Gdańsk, ważny ośrodek handlowy o zasięgu europejskim oraz centrum kultury⁴. Uczonym europejskiej miary był Mikołaj Kopernik, niezmiennie obecny w polskich podręcznikach szkolnych⁵.

W cieniu rozbiorów

Rozbiory oznaczały czasowe przerwanie państwowości polskiej. W tym miejscu pomijam spór toczony od wielu lat w środowisku polskich historyków o przyczyny rozbiorów i ich przebieg.

Zacznę od upadku powstania listopadowego (1831), które, zdaniem wielu historyków, miało realne szanse powodzenia. Porażkę przypisano dowództwu, bo polski żołnierz był dzielny i zdeterminowany. Spór o przyczyny porażki w zrywie niepodległościowym zaostriżył się jeszcze na emigracji we Francji. Do tego motywu powracano szczególnie mocno w literaturze doby romantycznej.

² A. Nadolski, *Grunwald. Problemy wybrane*, Wodzisław Śląski-Łódź 2010. Książka ta została wydana w sześćsetną rocznicę bitwy.

³ J. Tazbir, *Świat panów Pasków. Eseje i studia*, Łódź 1986.

⁴ *Gdańsk dla Rzeczypospolitej. W służbie króla i Kościoła*, Gdańsk 2004.

⁵ N. Haliński, M. Banaś M.(red.), *Kopernik i jego świat*, Warszawa 2023.

Trzeba pamiętać, że upadek powstania spowodował emigrację około 10 000 Polaków, głównie szlachty, także arystokratów, którzy w największym stopniu wybrali Francję jako miejsce tymczasowego pobytu. Niedawno zmarły krytyk muzyczny Jerzy Waldorff opowiadał publiczności zgromadzonej w pałacu w Radziejowicach tragiczną historię obiektu i dodał, odnosząc się do powstania listopadowego, że księżę Adam Jerzy Czartoryski, wybierając emigrację we Francji po upadku powstania, wziął ze sobą aż trzech ministrów kultury: dwóch literatów: Adama Mickiewicza i Juliusza Słowackiego oraz kompozytora i pianistę wirtuoza Fryderyka Chopina. Ta celna metafora daje ogólny obraz siły intelektualnej polskiej Wielkiej Emigracji, z której do dzisiaj korzystamy.

W dworach i pałacach bogatej szlachty i arystokracji na przełomie XVIII/XIX w. rozwijało się kolekcjonerstwo, które sprawie narodowej oddało wielkie zasługi⁶. Historykom i badaczom kultury od 1818 r. służy Zakład im. Ossolińskich we Lwowie, w 1946 r. przeniesiony do Wrocławia⁷.

W połowie XIX w. rozpowszechniała się moda na ludowość. Pisarze, malarze, muzycy, krajoznawcy, etnografowie, folklorysty, dziennikarze ruszyli pieszo na wieś w poszukiwaniu materiałów źródłowych do badań etnograficznych i folklorystycznych. Wspólnym wysiłkiem stworzono podwaliny nowoczesnej kultury narodowej. Symbolem gigantycznego, bo jednoosobowego wysiłku badawczego, był Oskar Kolberg. Ten wybitny badacz zebrał pieśni ludowe z różnych regionów wraz z zapisem nutowym, opisał obrzędy, rysunki stanowiące materiał do regionalnych monografii etnograficznych. Dopiero pod koniec życia mógł liczyć na wsparcie finansowe Towarzystwa Naukowego Krakowskiego. Opracowanie jego dorobku naukowego zajęło naukowcom wiele lat. Przypomnę, że pierwszy zeszyt opublikował w Warszawie w 1857 r. Współczesna edycja, znana jako *Dzieła wszystkie Oskara Kolberga*, obejmuje 82 tomy. Kolejne są w opracowywaniu⁸.

Ważnym elementem nowoczesnej kultury narodowej doby powstaniowej była rodząca się inteligencja. Tworzyli ją: przedstawiciele administracji publicznej: urzędnicy, nauczyciele, duchowieństwo; przedsiębiorcy działający w rolnictwie i rodzącym się przemyśle; środowisko reprezentujące tzw. wolne

⁶ B. Figiela, *Henryk Lubomirski (1777–1850) – kolekcjoner, kurator Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, założyciel Muzeum im. Ossolińskich* [w:] *Miłośnictwo rzeczy. Studia z historii kolekcjonerstwa za ziemiach polskich w XIX wieku*, K. Kłudkiewicz, M. Mencfel (red.), Warszawa 2014, s. 136–168.

⁷ *Druki oficyny ossolińskiej 1828–1918*. Bibliografię opracowały E. Galos i T. Madejska, K. Korzon (red.), Wrocław 1987.

⁸ A. Skrukwa, *Oskar Kolberg 1814–1890*, Poznań 2014, s. 171–175.

zawody: artyści, lekarze, prawnicy. Te osoby czynnie uczestniczyły lub wspierały materialnie działalność niepodległościową.

W II połowie XIX w. obserwujemy tryumf polskiego malarstwa historycznego, którego najważniejszym przedstawicielem był wspomniany już Jan Matejko. Na licznych płótnach opowiadał historię Polski, wydobywając z kart historii momenty chwały. W ten sposób artysta uczcił zwycięstwo Jana III Sobieskiego pod Wiedniem (1683), malując płótno *Sobieski pod Wiedniem*.

W 1894 r. wielkim wydarzeniem społecznym w Galicji była lwowska wystawa obrazu *Panorama Racławicka* namalowanego w setną rocznicę bitwy pod Racławicami, części powstania kościuszkowskiego. Pomysłodawcą i autorem części prac tego monumentalnego rozmiarami obrazu był lwowski malarz Jan Styka, którego wspierał malarz batalista Juliusz Kossak i grupa mniej znanych artystów. W 1946 r. malowidło zostało przewiezione ze Lwowa do Wrocławia. Tam można je oglądać⁹.

Okres zaborów to także kilka zrywów niepodległościowych. O powstaniu listopadowym była już mowa. Powstanie styczniowe pod względem militarnym zakończyło się klęską. To wydarzenie i jego tragiczne skutki (aresztowania, konfiskaty dóbr, wyroki śmierci) znacznie wzmocniły więź narodową¹⁰. Symbolem żałoby narodowej była tzw. czarna biżuteria, noszona zwykle przez kobiety, wyrażająca uczucia patriotyczne. Dzisiaj wysoko ceniona na rynku kolekcjonerskim.

W połowie XIX w. kwestia chłopska doczekała się prawnego rozwiązania. Zniesione zostało poddaństwo i obowiązek pańszczyzny. Jednocześnie uruchomiono proces uwłaszczenia¹¹.

Niepodległość ponad wszystko

Odzyskanie niepodległości przez Polskę 11 listopada 1918 r. było najważniejszym wydarzeniem w naszej współczesnej historii. W dobie PRL-u pomniejszono znaczenie tego wydarzenia, pomijając wiele jego istotnych elementów, jak na przykład wojna z Ukraińcami o Lwów i Przemyśl. Wojna z Rosją bolszewicką była warunkiem utrzymania odzyskanej niespełna dwa lata wcześniej niepodległości. Pod względem gospodarczym ważne było przyłączenie części Górnego Śląska¹².

⁹ R. Nowak, *Panorama racławicka*, Wrocław 2024, s. 19.

¹⁰ S. Kieniewicz, *Wizerunek Polaka okresu niewoli*, [w:] tegoż, *Historyk a świadomość narodowa*, Warszawa 1982, s. 285–300.

¹¹ W. Kuligowski, A. Jelowiecki (red.), *Chłop-niewolnik? Opowieść o pańszczyźnie. Katalog wystawy*, Szereniawa 2024.

¹² J. Bahlcke, D. Gawrecki, R. Kaczmarek (red.), *Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*, Gliwice 2011.

Cud nad Wisłą – 1920 r.

Operacje wojskowe na przełomie 1918/1919 roku z udziałem wojska polskiego doprowadziły do wstępnego zabezpieczenia wschodniej granicy państwa, jednak największe zagrożenie płynące ze strony Rosji bolszewickiej nie ustało. Celem politycznym Rosji bolszewickiej było wykorzystanie zawirachy politycznej wywołanej zakończeniem wojny i trudną sytuacją gospodarczą Europy, wycieńczonej olbrzymimi stratami materialnymi i ludzkimi. Na przeszkodzie Rosji bolszewickiej w drodze do Europy stała Polska wracająca na scenę polityczną po latach nieobecności. Nieuchronny spór militarny z Rosją bolszewicką decydował o niepodległości Polski. Józef Piłsudski zdołał przekonać rząd atamana Semena Petlury do zawarcia układu politycznego, który kilka dni później (24 kwietnia) przekształcono w konwencję wojskową. Skutkiem tego porozumienia był udział wojska ukraińskiego, wspólnie z Polakami, w wojnie z Rosją bolszewicką. Z politycznego punktu widzenia Ukraińcom chodziło o utworzenie państwa ukraińskiego. Dla strony polskiej istotne było stworzenie silnego buforu między Polską a Rosją bolszewicką i wypchnięcie bolszewików poza strefę wpływów europejskich.

Ofensywa polska sił sprzymierzonych: Wojska Polskiego i Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej, zwana w naszej literaturze historycznej „wyprawą kijowską” a w literaturze ukraińskiej „wyprawą narodową”, celem odzyskania niepodległości, rozpoczęła się 25 kwietnia 1920 r. Ofensywa początkowo przyniosła powodzenie połączonym siłom polsko-ukraińskim, które zajmowały kolejne miasta. 7 maja 1920 r. sprzymierzeńcy zajęli Kijów. Piłsudski został entuzjastycznie przyjęty najpierw w Kijowie, a po powrocie do Warszawy, 18 maja, w kościele św. Aleksandra. Podkreślić jednak należy, że sukcesy sił sprzymierzonych były połowiczne, ponieważ Armia Czerwona unikała otwartego starcia i bez znacznych strat wycofała się za linię Dniestru.

W czasie, gdy siły sprzymierzone świętowały zdobycie Kijowa, w Rosji bolszewickiej ogłoszono powszechną mobilizację. Do Armii Czerwonej zaciągnęło się wielu ochotników, w tym doświadczeni oficerowie carskiej Rosji, którzy odegrali wiodącą rolę w przygotowaniu i przeprowadzeniu ofensywy. Uderzenie rozpoczęło się 14 maja na północne skrzydło Frontu Litewsko-Białoruskiego i doprowadziło do odrzucenia 1. Armii na odległość blisko 200 km. Zagrożony odcinek frontu wsparły rezerwowe oddziały gen. Kazimierza Sosnkowskiego oraz część sił przerzuconych z Ukrainy. To doprowadziło do zatrzymania ofensywy bolszewickiej i odzyskania części utraconych pozycji. Na północ od Kijowa pol-

skie linie obrony przerwała Konna Armia dowodzona przez Siemiona Budionnego, której ponura sława powszechnie znana jest z literatury¹³. Coraz trudniejsza stawała się sytuacja polsko-ukraińskich wojsk stacjonujących pod Kijowem wobec ataku znacznych sił bolszewickich. W tej sytuacji gen. Edward Śmigły-Rydz (10 czerwca), w celu uniknięcia okrążenia, podjął decyzję o opuszczeniu Kijowa, rozpoczynając wielki odwrót nad Wisłę; objął on nie tylko żołnierzy, ale także ludność cywilną wraz z administracją polską.

4 lipca w stronę Warszawy ruszyła armia dowodzona przez Michaiła Tuchaczewskiego. Uderzenie Tuchaczewskiego przełamało polską linię obrony. 11 lipca bolszewicy zajęli Mińsk, 14 lipca Wilno, a 22 lipca Grodno. Droga do Warszawy wydawała się więc otwarta. 23 lipca Tuchaczewski wydał rozkaz zdobycia Warszawy najpóźniej do 12 sierpnia. Oprócz zdolności bojowej bolszewicy wykorzystywali walory propagandowe. 8 lipca utworzyli w Tarnopolu Galicyjski Rewolucyjny Komitet popierający działania bolszewików w sprawie polskiej. 30 lipca w Białymstoku utworzono Tymczasowy Komitet Rewolucyjny Polski na czele z Feliksem Dzierżyńskim, Julianem Marchlewskim i Feliksem Konem – przedstawicielami przyszłej władzy bolszewickiej w Polsce. Mimo dramatycznego odwrotu spod Kijowa, wojsko zachowało zdolność bojową. Nadzieję na odwrócenie losów wojny przynosiły korzystne informacje z pozostałych linii frontu, choćby z dawnej Galicji, gdzie udało się zahamować pochód bolszewików, dając Lwowowi czas na zorganizowanie obrony.

Na początku sierpnia 1920 r. bolszewicy zbliżyli się do Warszawy. Miasto przygotowywało się do obrony. Mamy na ten temat wiele świadectw jego uczestników. Szczególne świadectwo tego czasu dał brytyjski arystokrata, polonofil, lord D'aberton, przebywający wówczas w Warszawie. Do międzynarodowego słownika polityki wprowadził określenie *The Eigteenth Decesive Battle of the World: Warsaw 1920*, które rozpowszechniło się w Europie¹⁴.

Port w Gdyni i Centralny Okręg Przemysłowy

Budowa portu morskiego w Gdyni w latach 1925–1939 była największą inwestycją II Rzeczypospolitej. Odegrała kluczową rolę w gospodarce. Port gdyński, zbudowany we współpracy z Francusko-Polskim Konsorcjum, należał na najnowocześniejszych w Europie. W 1938 r. rozpoczęto budowę pełnomor-

¹³ I. Babel, *Armia Konna*, Warszawa 1992.

¹⁴ Vhr, D'aberton, *Osiemnasta decydująca bitwa w dziejach świata pod Warszawą 1920 r.*, Warszawa 1932, reprint, Warszawa 1990.

skiego statku. Uruchomiono połączenia morskie m.in. z Nowym Jorkiem¹⁵. Gdynia, nadmorska wieś, w 1926 r. otrzymała prawa miejskie. Od tego czasu miasto rozwinęło się gospodarczo¹⁶.

W lutym 1937 r. rząd ogłosił hasło budowy Centralnego Okręgu Przemysłowego (COP) w ramach wzmacniania militarno-gospodarczego państwa poprzez lokalizację najważniejszych inwestycji w tzw. trójkącie bezpieczeństwa. Bez wątpienia COP zapoczątkował wielki proces uprzemysłowienia kraju. Podkreślano konieczność szybkiego wzmocnienia zdolności obronnych kraju poprzez wdrażanie nowoczesnych technologii. Modernizacją objęto obszary dotychczas bierne gospodarczo. To prowadziło do ograniczenia różnic pomiędzy uprzemysłowionymi a rolniczymi ośrodkami.

COP obejmował wschodnią część województwa kieleckiego (12 powiatów), południową część województwa lubelskiego (12 powiatów), wschodnią część województwa krakowskiego (8 powiatów) oraz część województwa lwowskiego (14 powiatów). Obszar tej inwestycji obejmował 15,4% ogólnej powierzchni kraju, zamieszkiwany przez około 6 milionów obywateli, tj. 18,0% wszystkich mieszkańców. W ramach COP znalazło się 95 miast. Największe to: Chełm, Kielce, Ostrowiec Świętokrzyski, Przemyśl, Radom, Rzeszów, Tarnów i Zamość. O wyborze miejsca decydowały względy demograficzne, gospodarcze i wojskowe. Względy wojskowe oznaczały zbudowanie silnego ośrodka zbrojeniowego położonego z dala od wschodniej i zachodniej granicy państwa. Ważną rolę spełniał czynnik gospodarczy. W regionach pozbawionych przemysłu i dostępu do taniej siły roboczej nie bez znaczenia była również sposobność nabywania gruntów po korzystnych cenach. Wykorzystano również złoża surowcowe. COP nie był pod względem gospodarczym jednolitym regionem, został więc podzielony na trzy części: A – surowcowy, B – aprowizacyjny i C – przetwórczy.

Do największych inwestycji zalicza się zbudowanie elektrowni wodnych w Myczkowcach i Rożnowie. Rozpoczęła działalność elektrownia ciepła w Stalowej Woli oraz elektrownia w Mościcach. Rozbudowano sieć wysokiego napięcia na znacznym obszarze kraju. Głównym źródłem energii cieplnej COP miał być gaz ziemny, zatem wykonano system gazociągów. Kluczową inwestycją COP była Stalowa Wola. Tam zlokalizowano hutę żelaza i stalownię przygotowaną także na potrzeby produkcji zbrojeniowej. Zbudowano dwie nowoczesne fabryki broni w Radomiu i Starachowicach. Ogromne znaczenie dla polskiego

¹⁵ *Muzeum Emigracji w Gdyni. Katalog. Wystawa stała*, Gdynia 2016.

¹⁶ A. Szczerski, *Gdynia i konsekwencje*, [w:] *Gdynia. Dzieło otwarte*, J. Friedrich, A. Śliwa (red.), Gdynia 2017, s. 12–23, katalog wystawy.

systemu obronnego miała budowa fabryki silników i obrabiarek w Mielcu i Rzeszowie, należących do Państwowych Zakładów Lotniczych. W Lublinie powstała fabryka samochodów ciężarowych. Rozwijał się przemysł chemiczny. Rozpoczęła działalność fabryka celulozy w Niedomicach, w Dębicy produkowano opony i sztuczny kauczuk, a także materiały wybuchowe. Uruchomienie COP zaplanowano na połowę XX w., plany te jednak przerwała wojna¹⁷.

Druga wojna światowa

Oszacowanie strat poniesionych przez Polskę podczas II wojny światowej jest trudne. W ogólnych szacunkach uwzględnia się straty terytorialne wynikające z umów międzynarodowych: Teheran – 1943 i Jałta – 1945. Wskazuje się na znaczne straty materialne. Symbolem jest Warszawa, zniszczona w 1944 r. z premedytacją, wówczas już bezbronna. Na Podkarpaciu wymieniane jest Jasło, zniszczone w ponad 90%.

Kraj odniósł poważne straty w zakresie dóbr kultury. Niemcy i Rosjanie zrabowali liczne dzieła sztuki zdeponowane w muzeach, ale także w prywatnych kolekcjach. Historycy, zwłaszcza mediewiści, wskazują na rozmiar strat powstałych w 1944 r. podczas powstania warszawskiego. Wówczas uległo zniszczeniu i rozproszeniu Archiwum Skarbu Koronnego, zawierające najstarsze dokumenty dotyczące początków polskiej państwowości.

Zagłada polskich Żydów. Holocaust

Podczas II wojny światowej dokonana się zagłada polskich Żydów. Niemiecką politykę eksterminacyjną wobec Żydów omówiono podczas konferencji w Wannsee pod Berlinem w grudniu 1941 r. Pisała na ten temat Hanna Arendt. Eksterminacja została zrealizowana w latach 1941–1943. Znaczną część Żydów wywieziono do obozów zagłady, zorganizowanych na okupowanych przez Niemców ziemiach polskich. Szacuje się, że w obozach zagłady zamordowano około 2 mln ludzi, głównie obywateli polskich pochodzenia żydowskiego. W procesie eksterminacji ludności żydowskiej uwzględniono liczne obozy przesiedleńcze i obozy przejściowe, obozy karno-śledcze, obozy pracy przymusowej, ponadto obozy dla dzieci i młodzieży.

¹⁷ M. Furtak, *Centralny Okręg Przemysłowy 1936–1939. Architektura i urbanistyka. Kraj, region, miasto, fabryka, osiedle, budynek*, Kraków–Łódź 2014.

W pierwszych miesiącach okupacji niemieckiej utworzono pierwsze getto w Piotrkowie Trybunalskim jeszcze w 1939 r. Kolejne powstały w Łodzi, Krakowie, największe z nich w Warszawie. Niemcy, organizując getto warszawskie, odizolowali murem od reszty miasta około 450 tys. Żydów. Wyrazem sprzeciwu Żydów wobec sytuacji w getcie było powstanie, które wybuchło 19 kwietnia 1943 r. Słabo uzbrojone oddziały Żydowskiej Organizacji Bojowej i Żydowskiego Związku Bojowego zaskoczyły oddział niemiecki wkraczający do getta celem przeprowadzenia deportacji do obozów koncentracyjnych. nierówna walka trwała do 8 maja. Tego dnia Mordechaj Anielewicz, przywódca powstania, wspólnie ze 120 powstańcami popełnili zbiorowe samobójstwo, unikając niewoli. Po śmierci Anielewicza obowiązki przywódcy powstania objął Marek Edelman. Po wojnie znany był jako lekarz, dał świadectwo tego czasu, publikując wspomnienia¹⁸. Szacuje się, że w tym powstaniu poległo około 6000 bojowników żydowskich. Dalsze 50 000 cywilów Niemcy deportowali do Treblinki i tam zamordowali.

Polskie Państwo Podziemne

Po klęsce w wojnie obronnej w 1939 r. niemal natychmiast przystąpiono do działalności, której celem było zorganizowanie organizacji wojskowej, zdolnej do działania w warunkach okupacyjnych. 13 listopada 1939 r. rozkazem Wodza Naczelnego powołano Związek Walki Zbrojnej, z czasem przemianowany na Armię Krajową. Celem tej formacji była walka o odzyskanie niepodległości w granicach II Rzeczypospolitej. Już w 1940 r. pojawiały się różnice polityczne pomiędzy organizatorami ZWZ działającymi w kraju, a rządem emigracyjnym. Trwało polityczne rozliczanie formacji piłsudczyków, politycznie odpowiedzialnej za klęskę wrześniową. Wyjściem z tej sytuacji było mianowanie gen. Tadeusza „Bora” Komorowskiego, przed wojną niezwiązanego z obozem rządzącym, na stanowisko szefa Komendy Głównej AK.

Armia Krajowa stworzyła struktury Państwa Podziemnego na terenie odpowiadającym II Rzeczypospolitej sprzed 17 września 1939 r. Prowadzono działalność propagandowo-wydawniczą. Organizowano struktury wojskowe, którymi zawiadywali doświadczeni oficerowie. Sprawnie, jak na warunki wojenne, funkcjonowało sądownictwo. Dysponowano dobrze rozwiniętymi strukturami oświatowymi (tajne nauczanie) oraz zapleczem medycznym. Skutecznie

¹⁸ M. Edelman, *Getto walczy*, Warszawa 2015. Pierwsze wydanie tej książki opublikowano w 1946 r.

prowadzono działalność dywersyjną, wywiadowczą i informacyjną. 1 lutego 1944 r. oddział Kedywu KG AK na podstawie wyroku Państwa Podziemnego zlikwidował gen. Franza Kutscherę, dowódcę SS i policji na dystrykt warszawski. Kutschera organizował publiczne egzekucje i masowe mordy.

1 sierpnia 1944 r. wybuchło Powstanie Warszawskie. Siły powstańcze liczyły około 40 tys. żołnierzy, w tym wielu ochotników, także kobiet. W rachunkach politycznych dowództwo AK liczyło na wsparcie stojącej nad Wisłą Armii Czerwonej, która jednak nie podjęła spodziewanych działań. W powstaniu zginęło około 200 tys. osób, w przeważającej większości była to ludność cywilna. Miasto zostało zrujnowane.

Pod rządami komunistycznymi 1944–1989

Rząd polski na Uchodźstwie w Londynie, sprzymierzeniec i aktywny uczestnik koalicji antyniemieckiej, oczekiwał rekompensaty za straty poniesione podczas II wojny światowej. Oczekiwano także wsparcia politycznego, do czego zobowiązani byli sojusznicy uczestniczący w koalicji antyniemieckiej. Brak lojalności sprzymierzeńców wobec Polski w wymiarze politycznym spowodował, że Churchill i Roosevelt wepchnęli najbliższego sojusznika w sferę wpływów sowieckich na kolejne 50 lat. W Teheranie, potem w Jałcie, zgodzili się oddać Stalinowi około 40% polskiego terytorium. To doprowadziło do zasadniczych zmian w zakresie granic państwa polskiego. Wyrazili także zgodę na przeprowadzenie wyborów parlamentarnych w Polsce (1947) pod nadzorem administracji sowieckiej. Uznali także prosowiecki rząd w Warszawie.

Polska boleśnie odczuła także skutki gospodarcze dominacji sowieckiej. Na konferencji w Poczdamie (1945) nie uwzględniono udziału Polski w reparacjach wojennych kosztem niemieckiej gospodarki. Ustalono tylko, że ten rodzaj reparacji powinien być przedmiotem ustaleń rządu polskiego i sowieckiego. Zasugerowano, aby Sowietzi zaspokoili polskie roszczenia, przekazując na ten cel część majątku niemieckiego znajdującego się w sowieckiej strefie okupacyjnej. Wiadomo, że wysokość ustalonych rekompensat nie trafiła do zrujnowanej polskiej gospodarki, lecz została przejęta przez Sowietów. Taka polityka boleśnie odbiła się na stanie polskiej gospodarki także w stosunku do innych państw europejskich, które skorzystały z tego rodzaju pomocy. Polska gospodarka nie skorzystała także z pomocy gospodarczej, jaką oferował plan Marshalla, realizowany w latach 1948–1952.

Kościół katolicki (kardynał Stefan Wyszyński i Jan Paweł II)

W powojennej Polsce Kościół katolicki odegrał bardzo ważną rolę społeczną. Działo się to w warunkach wielce niesprzyjających. Początkowo rząd komunistyczny utrudniał, a niekiedy uniemożliwiał, organizację administracji kościelnej w nowych granicach państwa.

Niektóre instytucje kościelne, np. *Caritas*, niosące pomoc potrzebującym, były przedmiotem szykan o charakterze administracyjnym. Na szeroką skalę represjonowano duchowieństwo. W 1953 r. aresztowano prymasa Stefana Wyszyńskiego. Przetrzymano go w różnych miejscach odosobnienia przez trzy lata. Prymas odzyskał wolność w 1956 r. na skutek zmian politycznych. Notatki Księdza Prymasa z tego okresu wydano pośmiertnie w pallotyńskim wydawnictwie *Éditions du Dialogue*. Przetłumaczono je na kilka języków europejskich. Polskie egzemplarze tej książki na masową skalę kolportowano w kraju kanałami kościelnymi, wbrew przepisom o cenzurze¹⁹.

Odwilż polityczna, przyjęta entuzjastycznie przez zmęczone trudną sytuacją gospodarczą społeczeństwo, trwała zaledwie kilka lat. Już u schyłku lat 50. XX w. władza komunistyczna powróciła do poprzednich praktyk, lecz nieco mniej represyjnych. –

Kluczowym wydarzeniem w najnowszych dziejach Kościoła katolickiego w Polsce był wybór metropolity krakowskiego Karola Wojtyły na Stolicę Piotrową. 16 X 1978 r. informacja ta obiegła świat. W PRL rządowe środki przekazu początkowo nie poświęciły temu wydarzeniu dość uwagi. Inaczej zareagowały środowiska katolickie i pisma związane z Kościołem, drukując obszerne relacje z Rzymu, nadając mu właściwy wymiar.

Papież Jan Paweł II obudził nadzieje Polaków na pełne odzyskanie niepodległości. Jego pierwsza pielgrzymka do kraju w czerwcu 1979 r. była wielką manifestacją, pragnieniem zmian społeczno-politycznych. Po niej nastąpiły kolejne, w tym ogromnie ważna pielgrzymka w 1987 r., spotkanie z wiernymi i członkami zdelegalizowanej „Solidarności” na Wybrzeżu, medialnie torpedowane przez komunistyczne środki masowego przekazu²⁰.

W pontyfikacie Jana Pawła II szczególne znaczenie miała wizyta w rzymskiej synagodze w kwietniu 1986 r. Miała szczególne znaczenie także dla mnie, wówczas początkującego historyka, dla którego tematyka stosunków polsko-żydowskich wypełniała całe życie zawodowe.

¹⁹ S. Wyszyński, *Zapiski więzienne*, Paryż 1982.

²⁰ Z. Zieliński, *Kościół w Polsce 1944–2002*, Radom 2003, s. 264–281.

Uwagi końcowe

Ten szczególny jubileusz Tysiąclecia koronacji Bolesława Chrobrego Skarbnica Narodowa uhonorowała, wydając medal millenijny według projektu Roberta Kotowicza. Przedstawia on popiersie Bolesława Chrobrego, datę koronacji – 1025 oraz napis: I Król Polski. Na medalu umieszczono motyw zaczerpnięty z Drzwi Gnieźnieńskich. Rewers medalu przedstawia królewski miecz koronacyjny (Szczerbiec), włócznię św. Maurycego oraz motyw lwa z Drzwi Gnieźnieńskich.

Na Zamku Królewskim na Wawelu tysiąclecie koronacji Bolesława Chrobrego obchodzono w dniach od 7 do 11 listopada 2025 r. Zaprezentowano wówczas multimedialny spektakl pt. *Korona i Państwo – 1000 lat Królestwa*.

Tutaj, na Podkarpaciu, nigdy nie powinniśmy zapominać o tym ważnym dla naszego państwa wydarzeniu. Stanowi ono dobrą okazję do refleksji nad dziejami i dokonaniem polskiej państwowości, która potrafiła oprzeć się licznym przeciwnościom.

dr hab. Wacław Wierzbieniec (ORCID 0000-0001-8830-9982)

jest profesorem Uniwersytetu Rzeszowskiego, kierownikiem Pracowni Historii i Kultury Żydów w Instytucie Historii. Pełni funkcję przewodniczącego Rzeszowskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego. Jest również redaktorem naczelnym rocznika „Prace historyczno-archiwalne” oraz członkiem Rady Naukowej półrocznika „Studia Judaica”.

Bibliografia

Babel I., *Armia konna i inne utwory*, Polityka Spółdzielnia Pracy, Warszawa 2010.

Bahlcke J., Gawrecki D., Kaczmarek R. (red.), *Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*, Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej, Gliwice 2011.

D’aberton Vhr., *Osiemnasta decydująca bitwa w dziejach świata pod Warszawą 1920 r.*, Warszawa 1932, reprint, Warszawa 1990.

Edelman M., *Getto walczy*, Centrum Dialogu im. Marka Edelmana, Łódź 2015.

Figiela B., *Henryk Lubomirski (1777–1850) – kolekcjoner, kurator Zakładu*

- Narodowego im. Ossolińskich, założyciel Muzeum im. Ossolińskich*, [w:] K. Kłudkiewicz, M. Mencfel (red.), *Miłośnictwo rzeczy. Studia z historii kolekcjonerstwa za ziemiach polskich w XIX wieku*, Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, Warszawa 2014.
- Furtak M., *Centralny Okręg Przemysłowy 1936–1939. Architektura i urbanistyka. Kraj, region, miasto, fabryka, osiedle, budynek*, Księży Młyn Dom Wydawniczy Michał Koliński, Politechnika Krakowska, Kraków-Łódź 2014.
- Gdańsk dla Rzeczypospolitej. W służbie króla i Kościoła*, Muzeum Historyczne Miasta Gdańska, Gdańsk 2004.
- Haliński N., Banaś M.(red.), *Kopernik i jego świat*, Zamek Królewski w Warszawie. Muzeum, Warszawa 2023.
- Kieniewicz S., *Wizerunek Polaka okresu niewoli*, [w:] tegoż, *Historyk a świadomość narodowa*, „Czytelnik”, Warszawa 1982.
- Korzon K. (red.), *Druki oficyny ossolińskiej 1828–1918. Bibliografię opracowały E. Galos i T. Madejska*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1987.
- Kuligowski W., Jelowiecki A. (red.), *Chłop–niewolnik? Opowieść o pańszczyźnie. Katalog wystawy*, Szereniawa 2024.
- Muzeum Emigracji w Gdyni. Katalog. Wystawa stała*, Muzeum Emigracji w Gdyni, Gdynia 2016.
- Nadolski A., *Grunwald. Problemy wybrane*, Wydawnictwo Templum, Wodzisław Śląski– Łódź 2010.
- Nowak R., *Panorama racławicka*, Muzeum Narodowe we Wrocławiu, Wrocław 2024.
- Skrukwa A., *Oskar Kolberg 1814–1890*, Poznań 2014.
- Soćko A., *Sztuka w służbie wiary* [w:] A. Soćko, *Imagnes medii aevi. Wystawa z okazji 1050. rocznicy chrztu Polski*, Poznań 2016.
- Szczerski A., *Gdynia i konsekwencje*, [w:] J. Friedrich, A. Śliwa (red.), *Gdynia. Dzieło otwarte*, Gdynia 2017.
- Tazbir J., *Świat panów Pasków. Eseje i studia*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1986.
- Wyszyński S., *Zapiski więzienne*, Paryż 1982.
- Zieliński Z., *Kościół w Polsce 1944–2002*, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2003.